

V. MOŠIN, Makedonsko evanđelje na pop Jovana. Institut za makedonski jezik, Skopje 1945. Uvoden zbor od Redakcijata. S uvodnom raspravom V. Mošina, pregledom sadržaja i tekstom. Str. 49 + 266, 4°.

Iako su evanđelja bila najrašireniji i najčešće prepisivan tekst staroslovenske književnosti, iz najstarije epohe sačuvana su svega četiri kodeksa: Marijinsko i Zografsko četveroevanđelje, te Assemanovo evanđelje i Savina knjiga. Kako na osnovi navedenih spomenika nije moguće objasniti mnoga važna pitanja, to su istraživači jezika i teksta prisiljeni posizati i za nešto mlađim kodeksima, koji pripadaju pojedinim slavenskim recenzijama, te se radi toga ne mogu ubrojiti u kanon staroslovenskih spomenika. Takav je na pr. kodeks rusko Ostromirovo evanđelje, u kome su neke jezične i tekstualne osobine bolje sačuvane nego u pojedinim staroslovenskim spomenicima. I pomoću drugih, kasnijih tekstova, ukoliko je u njima vjerno sačuvano najstarije stanje, mogu se objasniti mnoga pitanja i potkrijepiti mnoge tvrdnje, kojima se tumači postanak i međusobni odnos staroslovenskih evanđelja. Od jugoslavenskih spomenika spadaju ovamo Miroslavljevo, Nikoljsko i Hvalovo evanđelje. Njima se mirne duše može pribrojiti i Makedonsko evanđelje, kojega se original nalazi u arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a izdao ga fototipski Institut za makedonski jezik u Skopju u redakciji i s uvodom dra Vladimira Mošina.

U svom uvodu redaktor je dao točan opis rukopisa, u dvije tabele prikazao njegov sadržaj po praznicima i evanđelistima te pomoću paleografskih, grafijskih i jezičnih osobina nastojao utvrditi vrijeme i mjesto njegova postanka. Ispoređivanje teksta izvršio je samo djelomično, ukoliko je to bilo potrebno, da se utvrdi, da je Makedonsko evanđelje prepisano iz dva predloška. Ovaj posao Vladimira Mošina može se u svakom pogledu ocijeniti kao pozitivan. No kako njegov uvod služi u neku ruku

---

* Na ovaj (etimološki) dio valjalo bi se posebno osvrnuti.

kao podloga za kasnija istraživanja, ne će biti na odmet, da uz svoj prikaz iznesem i neke nadopune i kritičke napomene.

Najbolji je dio Mošinova uvoda prikaz ornamentike i pisma Makedonskog evanđelja. Kao vrstan paleograf Mošin je dobro uočio srodnost pisma ovoga spomenika s kaligrafskim pismom Miroslavljeva evanđelja iz treće četvrtine XII. stoljeća. Ta činjenica, kao i geometrijsko-biljni stil njegove ornamentike, koji se javlja samo u najstarijim staroslovjenskim spomenicima, doveli su Mošina do zaključka, da je Makedonsko evanđelje nastalo na prijelazu iz XII. u XIII. stoljeće. No u pismu Makedonskog evanđelja imade i nekoliko mladih elemenata, pa se nužno nameće pitanje, nisu li ti elementi mjerodavniji za datiranje ovoga spomenika. Ruska paleografska škola — a pod njezinim utjecajem formirao je i Mošin svoje mišljenje — kao glavni paleografijski kriterij uzimlje oblik slova, a ne mari za duktus, t. j. način oblikovanja pojedinih slova. Ako se s te strane prouči pismo Makedonskog evanđelja, vidi se, da je njegov pisar bio neobičan talenat, sa širokim rasponom oblika i velikom mogućnošću prilagođivanja, te nije ropski kopirao predloške, već je u pismo unosio odlike pisarske škole, kojoj je pripadao, i svoje osobne navike. Tako se u Makedonskom evanđelju pored starijih oblika slova, koji su karakteristični za XII. stoljeće pa su se mogli nalaziti u njegovu predlošku, susrećemo i s novijim oblicima, koji se doduše sporadički javljaju već u XII. stoljeću, ali do puna izražaja dolaze tek u rukopisima XIII. stoljeća. O tome se možemo lako uvjeriti, ako pismo Makedonskog evanđelja usporedimo s pismom Bojanskog evanđelja,¹ koje Kuljbakin stavlja u prvu, a Ščepkin čak u drugu polovicu XIII. stoljeća. U ova obadva spomenika dolazi noviji oblik slova *a* (u Makedonskom evanđelju pored toga i stariji oblici) s velikom uskom petljom, koja se sastoji od dva gotovo paralelna luka i spušta se do donje osnovne linije. Jednako se u njima oblikuje i slovo *v* sa znatno proširenom donjom petljom i slovo *č* rašljasta oblika. Do razlike u obliku posljednjih dvaju slova dolazi zbog toga, što su slova Makedonskog evanđelja zbita i visoka, te u mnogome podsjećaju na kaligrafsko ustavno pismo Ostromirova i Miroslavljeva evanđelja, dok su slova Bojanskog evanđelja široka i razmaknuta, te stvaraju utisak nekaligrafskoga poluustavnog pisma. Oblik slova *ž* u Makedonskom evanđelju, koji se sastoji od tri nejednako oblikovane uspravne crte, upućuje na dugi razvojni proces od oblika toga slova u XII. stoljeću (od tri unakrsne crte) preko oblika, koji je dosta rijedak u XIII. stoljeću (s pristavljenim bočnim crtama). U Bojanskom evanđelju slovo *ž* sastoji se od uspravnog stabla i dva vodo-

¹ Uspor. P. A. Lavrovъ, Paleografičeskoe obozrënie kirillovskago pišma, *Enviklopedija slavjanskoj filologii Vyp. 4. 1.*, Petrogradъ 1914., str. 68. — J. V. Jagičъ, *Glagoličeskoe pišmo*, *Enciklopedija slavjanskoj filologii Vyp. 3. 3.*, Sanktpeterburgъ 1911, Tab. IV, № 8 i Tab. V, № 9.

² Mošin na str. 30 svoga uvoda tvrdi, da oblik slova *ž* s pristavljenim bočnim crtama dolazi samo u ruskim rukopisima s kraja XI. i iz prve polovine XII. stoljeća, no ja sam ga našao i u nekim rukopisima XIII. i XIV. stoljeća, koji se nalaze u Beogradu u Arhivu Srpske akademije nauka (Br. inv. 1, 63 i 277), u Narodnoj biblioteci (Sig. R₁) i u Univerzitetskoj biblioteci (Sig. R_s 6).

ravna luka, a takav je oblik tipičan za XIII. stoljeće. Oblik ovoga slova u Makedonskom evanđelju jamačno je individualna crta pisareva, ali ovako slobodno oblikovanje pojedinih slova strano je spomenicima XII. stoljeća, pa više pristaje u XIII. stoljeće. I u oblikovanju većine ostalih slova (mala petlja kod slova *b*, *ѳ*, *ѵ*, *ѵi* i *ѣ*, koju Mošin smatra tipičnom pojavom u jugoslavenskim tekstovima XII. vijeka; slova *g*, *i*, *y*, presječena vodoravnim crtom; slovo *e*, s jezičcem u obliku čekića; slovo *i* s dolje razmaknutim stablima; slovo *m* s kraćim desnim stablom; slovo *n* sa spojnicom u gornjem dijelu; ukrasno *a* i *ѳ* na kraju retka i t. d.) postoji tolika sličnost, da se sama po sebi nameće misao, da su pisari Makedonskog i Bojanskog evanđelja potekli iz iste pisarske škole. Razumije se, da ovdje pisarsku školu treba shvatiti u širem smislu, t. j. kao zajednicu pisara s istim tradicijama i istim pisarskim manirama u određenom vremenskom razdoblju na određenom kulturnom području. Prema tome svi paleografski znači govore za to, da je Makedonsko evanđelje nastalo otprilike u isto vrijeme i u istoj sredini kao i Bojansko evanđelje.

Ako pođemo putem zajedničkih osobina Makedonskog i Bojanskog evanđelja, tad ćemo i u njihovoj grafiji naći čitav niz podudaranja. Ova dva kodeksa, a to treba napose istaknuti, pripadaju grupi spomenika, u kojima se bez razlike u značenju pišu slova *ѳ* i *ѵ*, *ѵi* i *ѵi*; u obadva kodeksa dolaze rijetko slova *ja* i *je*, i to samo na početku riječi i iza vokala, a u posljednjem slučaju mjesto *ja* obično dolazi *a*; u njima se također na početku riječi i iza vokala pravilno upotrebljava slovo *ju*. Postoje podudaranja i u nekim naoko sporednim grafijskim osobinama; tako na pr. u upotrebi širokoga *o* s točkom u sredini, slova *ω*, *št* i sl. Neke od ovih grafijskih osobina (*ѳ* pored *ѵ*, *a* mjesto *ja* u sredini riječi iza vokala i dr.) dolaze i u Srečkovićevoj četveroevanđelju iz XIII. vijeka, ali je način oblikovanja i opći izgled njegova pisma nešto drukčiji nego u ovim dvjema spomenicima.³ Da navedena podudaranja nisu slučajna, može se utvrditi i analizom jezičnih osobina svih triju spomenika.

U svom uvodu dao je Mošin i pregled glavnih jezičnih osobina Makedonskog evanđelja. Njegovo je mišljenje, da Makedonsko evanđelje, koje se nalazi u Mihanovićevoj zbirci Jugoslavenske akademije, potječe iz Lesnovskog manastira kao i većina rukopisa iz te zbirke. No za ovu pretpostavku Mošin nije mogao naći čvrstoga oslonca u jezičnom materijalu samoga spomenika. Lokalizacijom srednjobugarskih i srednjomakedonskih spomenika bavili su se među ostalima Ščepkin i Conev. Oni su postavili opće principe, na temelju kojih bi se trebala izvršiti lokalna podjela ovih spomenika. Ali u pojedinim slučajevima ovi principi slabo pomažu. Tako na pr. Kuljbakin, koji je dobro proučio jezik Bojanskog evanđelja, nije se usudio točno lokalizirati ovaj spomenik na temelju njegovih jezičnih osobina, iako se znade, da je nađen u selu Bojani nedaleko od Sofije. Suvremena dijalektologija također slabo pomaže u tom poslu, jer su u XIII. stoljeću mogle postojati druge izoglose nego danas. Međutim, ako se spo-

³ Uspor. Đuro Polivka, Srednjebugarsko jevanđelje Srečkovićevo i njegov odnošaj prema ostalim crkveno-slovenskim verzijama jevanđelja, Starine Jug. ak. zn. i umj. Knj. XXIX, u Zagrebu 1898, str. 98—108 i tabele.

menici na osnovu srodnosti u pismu, grafiji, jeziku i tekstu svrstaju u grupe, dobivamo više srodnih elemenata, na osnovi kojih se može lakše izvršiti lokalizacija pojedinih grupa spomenika.

Ako taj princip primijenimo kod Makedonskog, Bojanskog i Srećkovičeva evanđelja, naći ćemo i nekoliko jezičnih osobina, koje su važne, kako za utvrđivanje njihove srodnosti, tako i za njihovu lokalizaciju. Od takvih osobina treba na prvom mjestu spomenuti vokalizaciju glasova τ i υ u jakom položaju. U sva tri spomenika, pored dosta sigurnih primjera za vokalizaciju jakoga υ u e , primjeri s vokaliziranim jakim τ u o tako tako reći i ne dolaze. Kao što je poznato, vokalizirano υ pored nevokaliziranoga τ osobina je istočnobugarskih dijalekata. Kuljbakin uza sve to u svojoj raspravi o jeziku Bojanskog evanđelja zastupa mišljenje, da ovaj spomenik nije istočnobugarskog podrijetla, jer se u srodnom Srećkovičevu evanđelju susrećemo s očitim fonetskim crtama makedonskoga podrijetla ($\upsilon > i$, $\upsilon\tau > u$). Ščepkin misli, da su i u jugoistočnoj Makedoniji postojali govori, koji nisu poznavali vokalizaciju jakoga τ u o .⁴ Na to, ili na jedno šire makedonsko-bugarsko područje upućuju i neke druge fonetske osobine ovih spomenika. U Makedonskom evanđelju glas $\check{e}$ samo se izuzetno zamjenjuje glasom a . Takvo je stanje i u Srećkovičevu evanđelju, a u Bojanskom evanđelju uopće ne dolazi do zamjene $\check{e}$ glasom a . Na osnovi toga možemo zaključiti, da se u govoru pisara ovih spomenika glas $\check{e}$ izgovarao na isti način kao na makedonskom, odnosno zapadnobugarskom području. Važna je nadalje osobina Makedonskog evanđelja, da se glas φ često miješa i zamjenjuje glasom a , redovito u nastavcima, a katkada i u osnovnom dijelu riječi. U Bojanskom evanđelju često se zamjenjuje glas υ glasom φ (pored zamjene υ glasom e), a u Srećkovičevu evanđelju nalazimo nekoliko primjera zamjene glasa φ glasom a ili υ . U istočnoj Makedoniji i u jugozapadnoj Bugarskoj imade nekoliko govora, u kojima dolazi do zamjene glasa φ glasom a (u korijenu, sufiksima i u nastavcima) ili glasom τ (samo u korijenu, a u sufiksima i nastavcima glasom a).⁵ Prema većini gornjih jezičnih podataka mogu se sva tri spomenika smjestiti u to područje. Vrijedi to napose za Bojansko i Makedonsko evanđelje, jer nema ozbiljnog razloga, koji bi se protivio pretpostavci, da su ovi spomenici nastali u kraju, u kojem su i sačuvani, t. j. Bojansko evanđelje u okolici Sofije, a Makedonsko evanđelje u okolici Lesnova. Ostale jezične osobine nisu toliko važne za lokalizaciju, koliko za utvrđivanje međusobnog odnosa navedenih spomenika. Da ne duljim, spomenut ću samo dvije najvažnije. To je prije svega pisanje $\check{e}$ i ju poslije palatalnih suglasnika. U Makedonskom evanđelju piše se $\check{e}$ i ju redovito iza l' , n' , r' , s' i $\check{c}$. S takvim pisanjem susrećemo se i u Bojanskom i Srećkovičevu evanđelju, samo u ova dva spomenika piše se $\check{e}$ i ju i poslije nekih drugih palatalnih suglasnika. Druga je takva osobina promjena nazala iza palatalnih suglasnika. U Makedonskom evanđelju u nastavcima prelazi φ u e iza l' , n' , r' , s' , i $\check{c}$,

⁴ Uspor. S. Kuljbakinъ Materialы dlja harakteristiki srednjobgarskago jazыka. Izvęstija otdelęnija russkago jazыka i slovesnosti Imp. akad. naukъ, T. IV. 3., Sanktpeterburgъ 1899, str. 862.

⁵ Uspor. Stefan Mladenov, Geschichte der bulgarischen Sprache, Berlin und Leipzig 1929, str. 337 i dijalekt. kartu.

a e u q iza š, ž, št, žd, c, z i j. Takvo je otprilike stanje i u Bojanskom evanđelju, a u Srećkovićevo evanđelju postoji neslaganje utoliko, što poslije j q prelazi u e, a ne obrnuto.

Spomenute paleografijske, grafijske i jezične osobine upućuju ne samo na vremensku i teritorijalnu povezanost navedenih spomenika, nego i na znatnu kulturnu tradiciju centra, u kome su nastali. U kojoj mjeri ta tradicija potječe još iz staroslovjenske epohe, moglo bi se utvrditi detaljnom analizom teksta ovih spomenika i njegovom povezanošću s tekstom staroslovjenskih evanđelja s istoga područja, ali to prelazi okvir ovoga moga prikaza. Stoga ću se ograničiti samo na neke tekstualne osobine Makedonskog evanđelja, a s tim u vezi i ostalih dvaju spomenika. Posve je točna Mošinova konstatacija, da je Makedonsko evanđelje prepisano iz dva predloška, od kojih je jedan čuvao grčke izraze, a drugi ih je prevodio. No Mošin je usporedio samo jedan dio teksta, pa će taj njegov posao trebati preispitati i nadopuniti. S prevedenim izrazima susrećemo se ne samo na f. 102—112, kako je to ustanovio Mošin, nego i poslije toga, pa je lako moguće, da je čitav drugi dio prepisan iz kodeksa, koji se razlikovao od predloška prvoga dijela. Također razlike između jednoga i drugoga predloška nisu bile tako velike, kako to misli Mošin. Ne samo na f. 102—112, nego u čitavom tekstu Makedonskog evanđelja imade mnogo varijantata zajedničkih s Ostromirovim evanđeljem. Kao što je poznato, Ostromirovo evanđelje u nekim varijantama slaže se s Assemanovim i Nikoljskim evanđeljem, a u drugima s Marijinskim i Zografskim četveroevanđeljem i Savinom knjigom. Takav je prijelazan tekst i Makedonsko evanđelje, a uz neke razlike i Mirosavljevo evanđelje. Da u tu skupinu spadaju i Bojansko i Srećkovićevo evanđelje, može se utvrditi na osnovi odlomaka teksta prvoga evanđelja, koji su objavljeni kod Jagića i Lavrova, te varijanata drugoga, koje su objavljene kod Polívke. Uspoređivanje spomenutih odlomaka Bojanskog evanđelja pruža nekoliko zanimljivih podataka. Tako se na pr. glagoljski tekst Bojanskog evanđelja, koji se nalazi pod ćirilskim tekstom objavljenim kod Jagića, više slaže s Asemanovim evanđeljem nego s Marijinskim i Zografskim četveroevanđeljem. Ali to je samo u onim varijantama, za koje imademo potvrdu i u kojem drugom staroslovjenskom evanđelju: Mt 1.20 *pri(je)ti ženъ tvoj(e) m(arij)e*) kao u As. i Sav; Mc 7.33 *vъdĕ* kao u As., Nik. i Hv; *vъ jezъikъ ego* kao u As., Ostr. i Mir. U slučajevima, kada As. ev. stoji osamljeno, ovaj glagoljski tekst pridružuje se ostalim evanđelistarima: Mc. 7.36 *zaprĕšta(aše)*; Mc 7.37 *tvoritъ*. Naprotiv ćirilski tekst Bojanskog evanđelja u nekoliko varijanata ne slaže se s Assemanovim evanđeljem, nego se pridružuje Marijinskom i Zografskom četveroevanđelju i Savinoj knjizi: Mc 7.33 *i vъ qъvikъ* kao u Mar., Zogr., Sav., Nik., Mak., gdje glagoljski tekst imade *vъ jezъikъ ego* kao u As., Ostr. i Mir; Mc 9.17 iza *nĕmъ* dodano je *i gluъ* kao u Sav. i Mir; Mc 9.18 *razbietъ-i* kao u Sav., Nik. a; Lc 9.3 *pir* kao u Sav; Lc 9.5 *priemlĕtъ* kao u Mar., Zogr., Sav., Nik., Hv., Mir. i Mak.; Jo 11.29 i 31 *qđro* kao u Mar., Nik. a i Mir. Kako se vidi, u ovim posljednjim slaganjima ćirilski tekst Bojanskog evanđelja više se pridružuje Mirosavljevu nego Makedonskom evanđelju. Ne želim iz toga izvesti nikakav opći zaključak, već samo upozoriti, da upravo ovi prijelazni tekstovi imaju

veliku ulogu kod određivanja prvobitnoga teksta staroslovljenskog prijevoda evanđelja. Stoga će biti velik dobitak za nauku, kad se objavi ćirilski tekst Bojanskog evanđelja, te po mogućnosti modernim tehničkim sredstvima pročita i izda njegov uništen glagoljski tekst.

Bez sumnje će i Makedonsko evanđelje imati veliko značenje kod određivanja najstarijega teksta evanđelja, koji je u njemu, uza sve inovacije, vrlo dobro sačuvan. Kako se ovdje u detaljnu analizu teksta ne mogu upuštati, ograničit ću se samo na dvije tri opaske. Mjeseoslov Makedonskog evanđelja, ukoliko je sačuvan (od 1. IX. do 26. XII.), uglavnom se slaže s mjeseoslovom Asemanova evanđelja, ali u njemu dolaze i neka prilagođivanja mjeseoslovu Ostromirova evanđelja te mjeseoslovu Mirosavljeva evanđelja i Savine knjige. Koliko su ova prilagođivanja u vezi s redakcijom teksta, moći će se ustanoviti detaljnim proučavanjem jezika i teksta. Među ostalim u Makedonskom evanđelju dolaze dva praznika (7. XII. sv. Ambrozija i 8. XII. sv. Sofronija), kojih nema ni u jednom staroslovljenskom evanđelistaru. Riječ *krizma*, koja se općenito smatra ostatkom iz moravsko-panonske epohe, dolazi u njemu sedam puta (u tekstu Lc 7.37, 38, 46, Jo 11.2, 12.3 bis i 12.7), t. j. znatno više nego u ikome staroslovljenskom evanđelju. Samo u Makedonskom evanđelju, koliko je dosada poznato, dolazi isti tekst oćenaša od Matije 6.9—13 s varijantama *срѣтнѣи, от(ѣ)пустѣи, от(ѣ)пуштajемѣ, въ нарѣстѣ, от(ѣ)непрѣязнѣи* kao i u Nikoljskom ćetveroevanđelju, koji neki istraživaići smatraju najstarijom verzijom oćenaša.

Iz svega ovoga vidi se, da su i Institut za makedonski jazik i dr Vladimir Mošin izdavanjem Makedonskog evanđelja mnogo pridonijeli razvitku nauke, pa bi se za njihovim primjerom trebale povesti i druge znanstvene institucije i znanstveni radnici, izdajuići dosad neobjavljene staroslovljenske i stare slavenske spomenike.

Josip Vrana